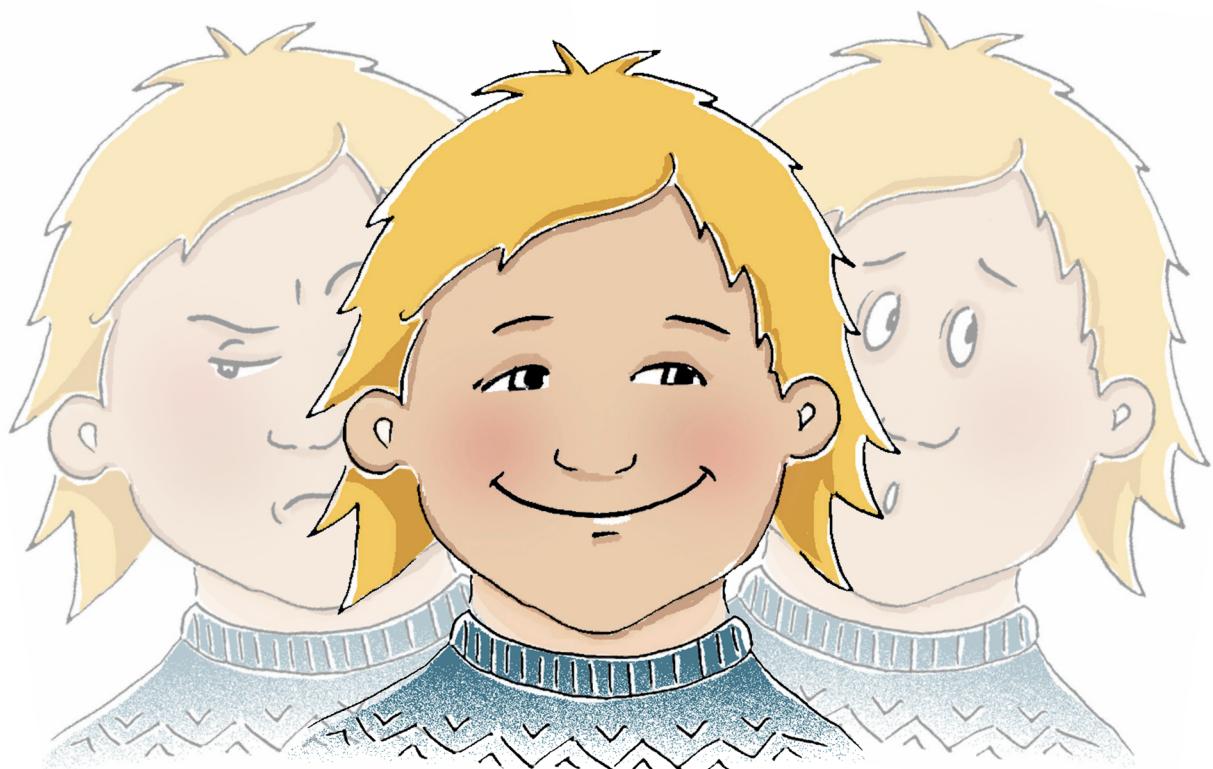

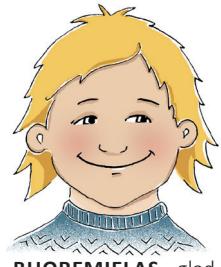
DOVDDUT

Bagadus mánáidgárdái
ja skuvlji

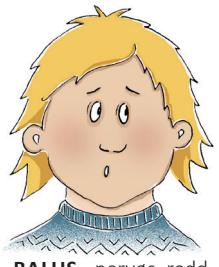

SÁMI LOHKANGUOVDDÁŠ

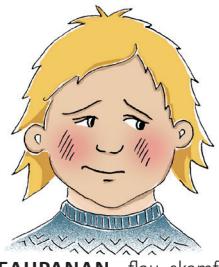
2020

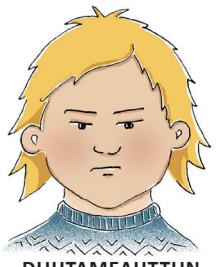
BUOREMIELAS - glad

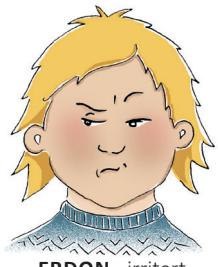
BALUS - nervøs, redd

HEAH PANAN - flau, skamfull

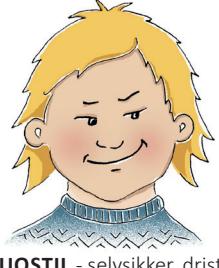
DUHTAMEAHTTUN - misfornøyd

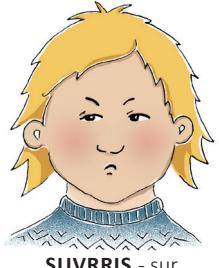
ERDON - irritert

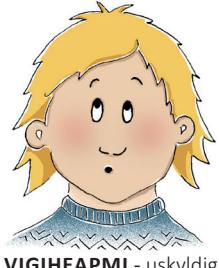
MORRAŠIS - sorgfull

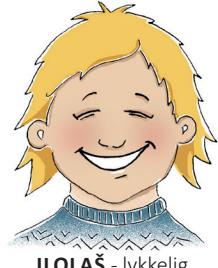
DUOSTIL - selvsikker, dristig

SUVRRIS - sur

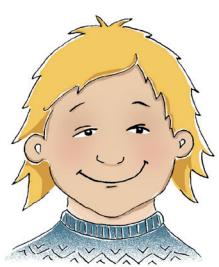
VIGH HEAPMI - uskyldig

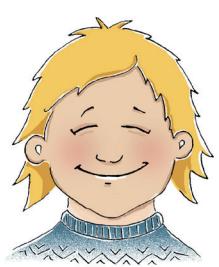
ILOLAŠ - lykkelig

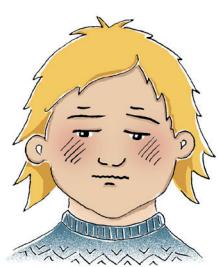
SUHTTAN - sint

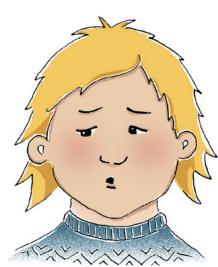
DUHTAVAŠ - fornøyd

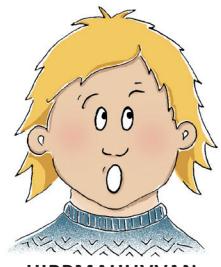
RÁMIS - stolt

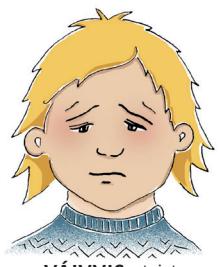
SIVALAŠ - skyldig

VÁRROGAS - forsiktig

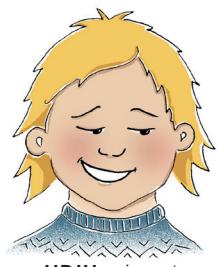
HIRPMAHUVVAN
- overrasket

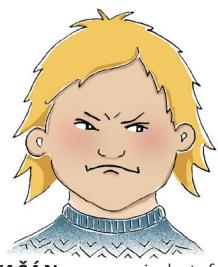
VÁIVVIS - trist

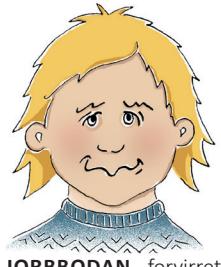
LIIKOSTAN - forelsket

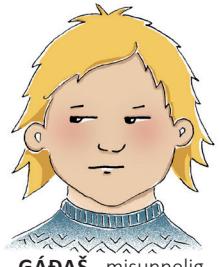
UDJU - sjenerert

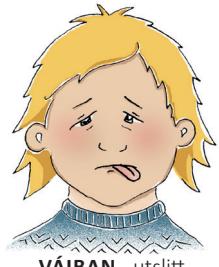
VAŠÁN - aggressiv, hatefull

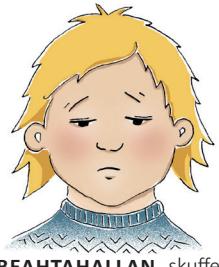
JORBODAN - forvirret

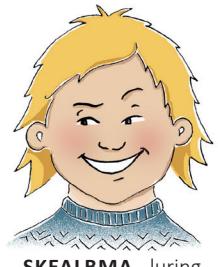
GÁDAŠ - misunnelig

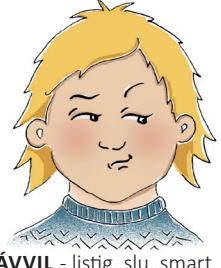
VÁIBAN - utslitt

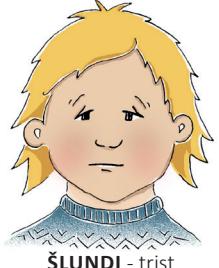
BEAHTAHALLAN - skuffet

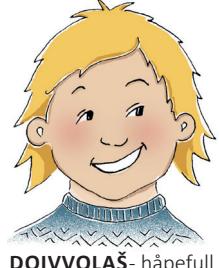
SKEALBMA - luring

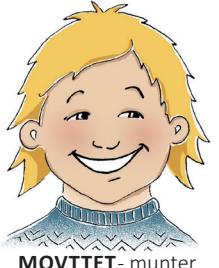
GÁVVIL - listig, slu, smart, lur

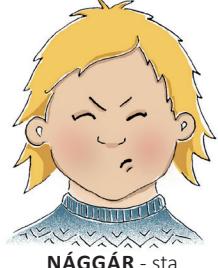
ŠLUNDI - trist

DOIVVOLAS - håpefull

MOVTTET - munter

NÁGGÁR - sta

SISDOALLU

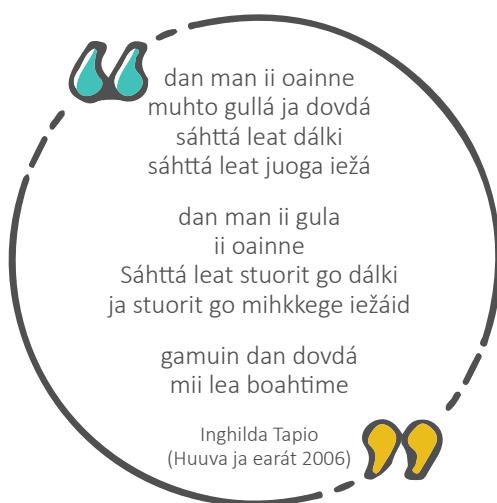
Álggahus	4
Dovddut	5
Dovddut ja giella	6
Sámi dadjanvuogit	7
Muhtin sámi dadjanvuogit	8
Árvalusat doaimmaide	9
Mánáidgárdi	11
Árvalusat doaimmaide mánáidgárddis	11
Vuođđooahpahus	13
Árvalusat doaimmaide 1.-7. ceahkkái	13
Árvalusat doaimmaide 8.-10 ceahkkái ja joatkkaskuvlii	15
Rámmacealkagat	16
Loahpaheapmi	18
Girjjálašvuodđa árvalusat	19
Áigeguovdilis neahttabáikkit	21
Gáldut	22

ÁLGGAHUS

Sámi lohkanguovddáš lea ráhkadan plakáhta davvi-, julev- ja lullisámegillii, mas fáddán leat dovddut. Plakáhtas leat ámadajuid govat oktan sániiguin mat čájehit iešguđetlágan dovdduid. Manjil go leimmet almmuhan plakáhta orui dárbu bagadussii dovdduid birra mánáidgárddiid ja skuvlaid várás main leat sámi mánát ja nuorat, ja mas lea vuolggasadji sámi kultuvrras. Dovdduid birra sáhttá hupmat ja čájehit iešguđet lágje. Muhtomin gulahallat eará lágje go sániiguin.

Mánáidgárddi rámmaplána mielde galgá mánáidgárdi bargat eallinhálldašemiin ja dearvaš vuodain. "Mánáidgárddi galgá leat oadjebas ja hástaleaddji báiki gos mánát sáhttet geahčaladdat ovttasdoaibmama, searvevuoda ja ustitvuoda iešguđet beliid. Mánát galget oažut doarjaga hálddašit vuostegieđageavada, hálddašit hástalusaid ja oahpásmuvvat iežas ja earáid dovdduide." (Mánáidgárddi rámmaplána).

Fágađastusain ja "Máttolohkemis" ML20S:is lea "Álbmotdearvvašvuhta ja eallimis birget" okta golmma fágaidrasttideaddji fáttán mii lea čilgejuvvon ja lea čáđamanni fáddá 1. ceahkis gitta joatkkaskuvlla čáđa. "Árvoválljen ja eallima

mearkkašumit, olbmuid gaskavuođat, máhttit bidjet rájiid ja áktet earáid rájiid, máhttit hálldašit jurdagiid, dovdduid ja gaskavuođaid gullet maid dán fáddái." (ML20S bajitoassi).

Plakáhtta sáhttá adnot vuolggasadjin go galgá bargat olbmuid gaskasaš oktavuođaiguin, muho maiddái ressursan giellaoahpahusas mánáidgárddi dásis gitta joatkkaskuvlla dássái. Dán bagadusas váldit vuolggasadji dovdduin ja dat sisttisoallá earet eará movt sáhttá bargat dovduiguin sámi perspektiivvas, ja dás leat evtuhusat doaimmaide nugó sátnevádjusat, lávlagat ja spealut iešguđet ahkásáčcaide, ja maid movt atnit ja sojahit plakáhta sániid. Leat maid árvalusat girjijiide, fágagirjjalašvuhtii ja neahttabáikkiide.

Min árgabeaivvis, minoritehtan majoritehtaservvoodagas, lea álki čuovvulit oarjemáilmme jurddašanvuogi, ja vajálduhttit iežamet vuogi ovddidit dovdduid. Mii dárbašit oahpponeavvuid mat nannejit/duođašit sámi kultuvrra, eatge dušše fal jorgaluvvon ja ođđasit dahkon oarjemáilmme jurdagiid mielde, dahje "vilges linssaid" čáđa nu movt Kuokkanen (Balto 2008) válldahallá. Sámi mánáide ja nuoraide lea dehálaš ahte oahpahus vuhtiiváldá sin duogáža. Dát bagadus lea ráhkaduvvon vuostazettiin mánáidgárddiid ja skuvllaaid várás main leat sámi mánát ja nuorat, ja mas vuolggasadji lea sámi kultuvra ja árbevierru. Plakáhta, bagadusa ja eará veahkkeneavvuid gávdná oahpponeavvoportálas www.ovttas.no.

Sámi lohkanguovddáš sávvá dánna bagadusain veahkehit mánáidgárddiid ja skuvllaaid bargguin main dovddut leat fáddán.

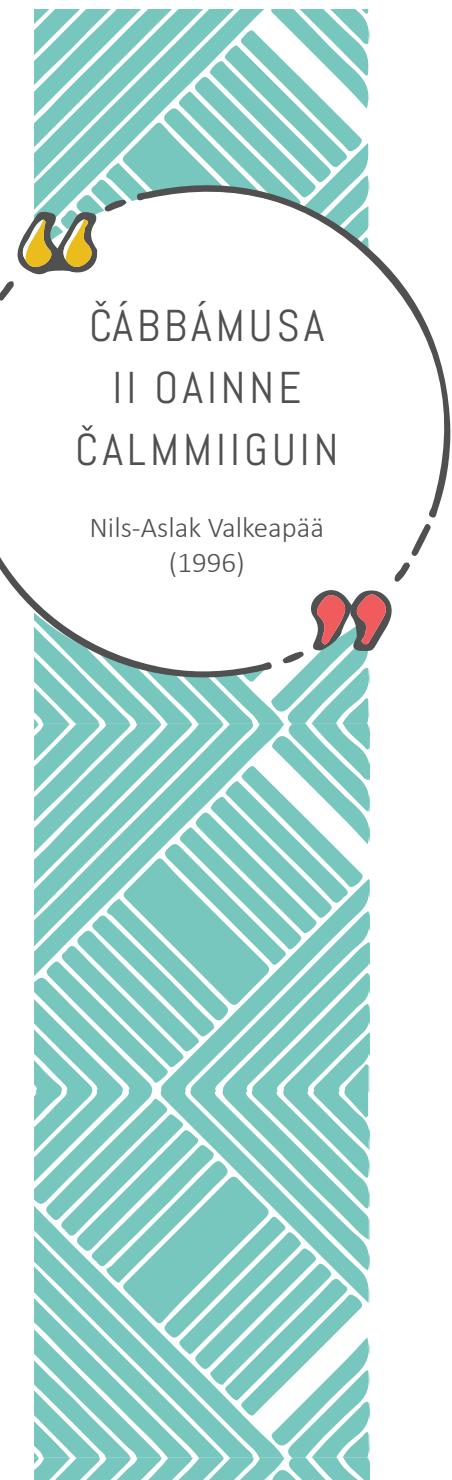
DOVDDUT

Sosiála gelbbolašvuhta, sosiála oahppan ja ovdáneapmi leat guovddážis mánáidgárddi ja skuvlla pedagogalaš barggus. Buot mánát mánáidgárddis ja skuvllas galget vásihit positiiva ovttasdoibmama earáguin ja ahte leat málvssolaččat searvevuodas. Mánáidgárddi ja skuvla galget aktiivvalaččat láhčit dili olmmáivuođa ja sosiálalaš searvevuoda ovdánahttimii. Mánáid iešdovddu galgá doarjut, seammás galgá veahkehit mánáid hálldaašit dássálagaid iežaset dárbbuid ja earáid dárbbuid. Lea málvssolaš máhttit báhkkodit dovdduid sániiguin vai šaddá njuovzilis ja buorre deaivvadeapmi ja gulahallan earáguin.

Dovddut leat oktasaččat mánain ja rávisolbmuin ja ii oktage dovdu leat earenoamáš dahje mihtilmas mánáide. Vai máhttit báhkkodit dovdduid birra de dárbbahit doahpagiid daidda. Doahpagat sistisdotlet assosiašuvnnaid ja dovdduid dain sajiin ja vásáhusain maidda sánit čatnasit, ovdamearkka dihte illu, ráhkásnuvvvan, balaheapmi ja ballu.

Jus mánát galget hupmat dovdduid birra, de fertejít diehtit mat leat dovddut ja ipmirdit daid ja de sáhttet maid čájehit miehtemiela earáide. Vásáhusat árgabeaivvis addet midjiide dovdduid, mat sáhttet dagahit dovdduidčuohcci reakšuvnnaid, *ballu*-dovdu sáhttá dagahit ahte čierrugođát (Fossen 2004). Aikio (2000) čilge dovdduidčuohcima ná: "Dovdduidčuohcan-doahpagiin oaivvilduvvo eallima dovdduidvásihuhs nugo illu, moraš, ballu jna."

Go mis galbmojit juolggit dahje lea oaiivebávčas de mis lea dovddaipmárdus, mii lea konkrehta ja ráddjejuvvon vissis gorut oassái (Fossen 2004). Muhto dovddut dego illu ja moraš leat dovddut maid dovdat goruda siste. Persovnnalašvuoda láddama ja ovdáneami bokte mánát ja nuorat ožzot iešdiđolašvuoda ja oahpásnuvvvet iežaineaset ja iežaset dovdduide. Dan proseassas sáhttet mánát dárbbahit doarjaga ja bagadallama rávisolmos. Rávisolmmoš ferte leat didolaš das mo sii vásihit ja čájehit dovdduid. Dasgo mii oahppat ovttasdoibmamis earáguin, de väikkuhuvvojít mánát das mo earát sin birrasis láhttejít. Rávisolmmožin mii fertet dohkkehít mánáid ja nuoraid dovdduid. Mii fertet oahpahit mánáide ja nuoraide ahte eai makkárge dovduid leat riekta dahje boastut, ja ahte ferte bidjat sániid dovduide nu ahte gaskkusta maid jurddaha ja makkár dilli sus lea.

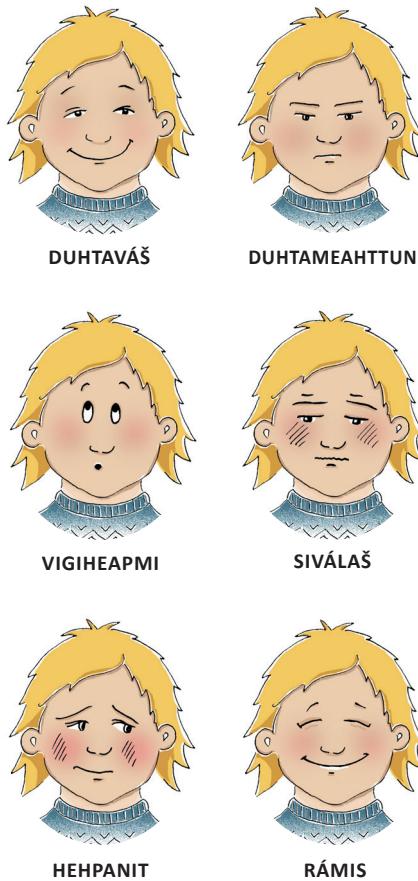
Nils-Aslak Valkeapää
(1996)

DOVDDUT JA GIELLA

Samegielat leat almmolaš
gielat Norggas, eanemus anus
leat dävvi-, julev- ja lullisáme-
giella. Man ollu sámegielat adno
iešguđet guovluuin rievddada.
Muhtimat leat mánáidgárd-
diin ja skuvllain gos leat eará
sámi mánát ja nuorat, earát
fas soitet okto dahje unnit
joavkkus dáža mánáidgárddis
dahje skuvillas. Giellaoahpa-
hus galgá váldit vuhtií mánáid
gielladuogáža ja rievddada dan
dihte guovllus guvlui.

NOU 2016:18 Váibmogielas,
dadjo ahte sámegielat leat
áitojuvvon gielat, ja das deattu-
huvvo ahte mánáidgárdi ja
skuvla leat deháleamos giella-
arenat earet ruovttuid.
Doalahit sámegielaid ealli giel-
lan čujuha čielggadeapmi dasa
ahte mánáid giellaoahppan lea
čoavdda ealáskahttí sáme-
gielaid. Sámegielat dárbbasít
eambbo giellageavaheddjiid ja lea dárbu giela
nannet. Jus giela galgá geavahit de gólibiduvvo
gelbbolašvuhta ja ferte maid liiba oahppat ja
geavahit giela. Dát guoská maid dovdduide, maid
birra mii eat soaitte nu ollu hupmat, lea dárbu
sániide ja doahpagiidda, ja dárbu hárjehallat
hupmat ja ovdanbuktit dovdduid sániiguin.

Giella lea reaidun bidjet dovdduide ja jurdagiid-
da sániid. Go verbálalaččat máhttá čilget iežas
dovdduid ja doaimmaid, de muhtin muddui maid
hálddaša iežas dovdduid (Aiko 2000). Plakáhtas
leat sánit dovdduide, ja dat sáhttá adnot sihke
giellabarggus ja go olbmuid gaskavuođaiguin
bargá. Giella ja identitehta gullaba oktii. Sámi
mánáide sáhttá sámegiel gelbbolašvuhta nannet
sámi identitehta ja gullevašvuodadovddu. Dovddut
leat guovddáš oassin olbmo leahkimis ja danne
lea dehálaš ahte lea sátnérádjus dovdduid dovddá-

heapmái ja vai ipmirda movt
earáin lea. Jus ii leat sátné-
rádjus muhtun fáttás, de ii
soaitte sáhttitge hupmat dan
birra, ja fáttá doahpagat eai
beasa ovdánit. Mii dárbbasít
buohkat doahpagiid gulahal-
lamii. "Mánát fertejít máhttit
doahpagiid vai sáhttet dain
jurddašit, vai sáhttet daidda
bidjet sániid ja vai sáhttet gula-
hallat daiguin." (Øzerk ja Juuso
1999).

Systemáhtalaš doabaoahpa-
heapmi lea dehálaš vai sánit
ja doahpagat vurkejuvvojít
guhkesáiggemuitui. Go doah-
pagat ja sánit vurkejuvvojít
guhkesáiggemuitui, de lea álkít
muitit ja geavahit sániid. Lea
dehálaš ahte mánát ja nuorat
bessel atnit doahpagiid lund-
dolaš oktavuođain. Oahpa-
headdji ferte ohppiide heive-
hit oahppandilášvuodaid

main bessel geavahit sániid iešguđetlágan ođđa
dilálašvuodain, konteavsttain ja oktavuođain
(Øzerk 2011). Plakáhtta sáhttá movttiidahttit hákhat
stuorit sátnéráju dovdduid birra, ja sáhttá adnot
giela ovddideapmái. Sáhttá bargat ovtain dovddui
hávális, sáhttá atnit ámadajuid plakáhtas ja
eará doahpagiid dovdui veahkkin go galgá ovddi-
dit ipmárdusa dasa movt doahpagiid geavaha
gielalaččat.

Giella, matemathkka ja iežasmudden dássi
mánáidgárdeagis lea nanu čujuheaddji dasa
man bures mánát dáidet birget fágalaččat skuv-
llas (Midttveit, 2019). Nu go ovdal namuhuvvon
de rievddada dat makkár sámegielat fálaldagat
mánáide ja nuoraide lea fállun mánáidgárddiin
ja skuvllain. Mánáidgárdefálaldat váikkuha dasa
makkár oahpuin mánát mannet skuvlii, ja lea nu
dehálaš váikkuheaddjin viidásit oahppamii.

SÁMI DADJANVUOGIT

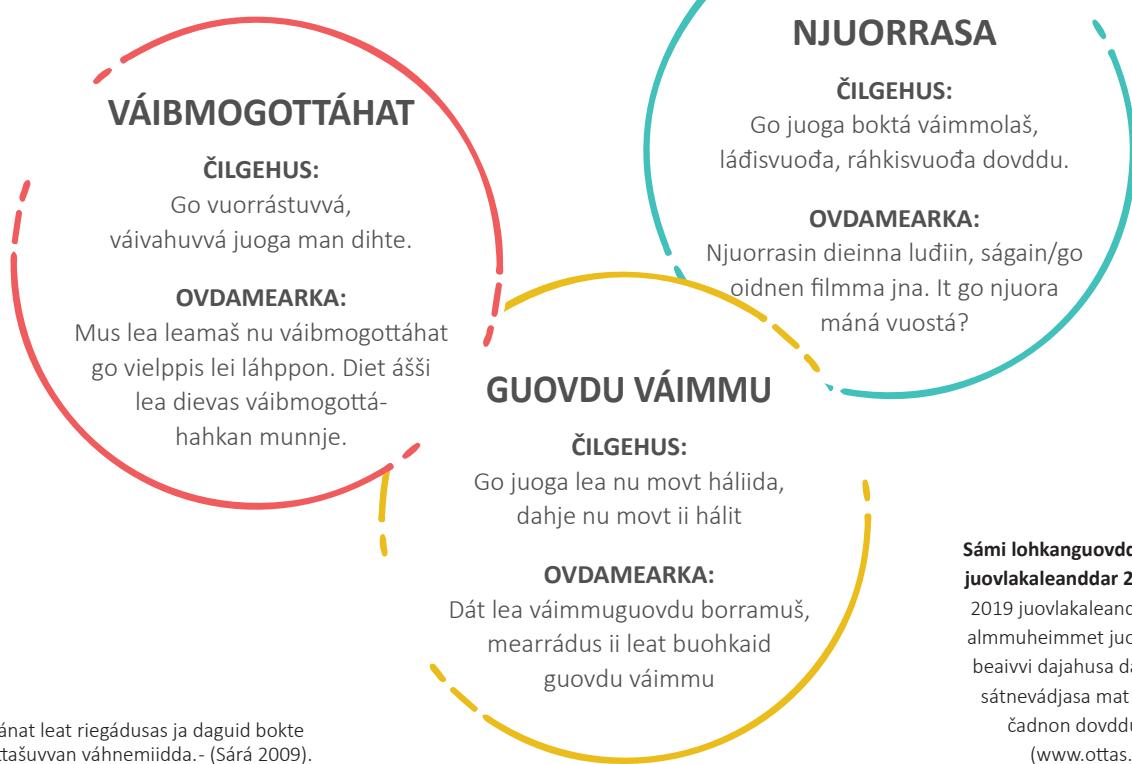
– “Makkár lea ruohdas dakkár lea giera”*

Gávdnojít mánga vuogi čájehit ja gulahallat dovdduid ektui. Bajásgeassin dáhpáhuvvá ruovttuin ja hábme máná olmmožin ja váikkuha movt mánná deaivda eallima iluin ja morrašiin. Mánáidgárdi ja skuvla galgá ovttasbargat ruovttuin doarjun dihte ja nannen dihte mánáid ja nuoraid ovdáneami. Barggadettiin dovdduigin, sosiála gelbbolašvuodain, lea dehálaš muttit ahte olbmot eai lea ovttaláganat. Mii reageret iešguđet ládje. Øzerk (2011) mielde lea dehálaš ahte mánát ja nuorat dovdet ahte sin gielalaš ja kultuvelaš duogás maid vuhtiiváldo oahpahusas, nu ahte sii dovdet ahte mánáidgárdi ja skuvla dohkkeha ja duođašta sin duogáža.

Sámi mánáide ja nuoraide lea dehálaš ahte sis leat ollesolbmot geat eai oainne máilmme dušše fal “villes linssaid” čađa, nu movt Kuokkanen (Balto 2008) govvida dan movt válđit vuodju iežamet árvvuin, jurddašanvugiin ja máilmigovain. “Dieid linssaid ii leat álki bidjat eret, ferte álgít oadjut iežas álbmoga dieđu, jurdagiid, máhtu ja vuoinjalašvuoda ii dušše priváhta eallimis, muhto maiddái ámmálaš dásis.” (Balto 2008)

Lagabirrasa eahpeformálalaš árvvut váikkuhit mánáidgárdái ja skuvllii, ja fertege jurddašit makkár sámi árvvut ja árbevierut heivejtit oahpahussii.

Mánáidgárddit ja skuvllat sáhttet ovdamearka dihte sátnevádjasiid bokte dovdduid guovdilastit. Iešguđetge sámegielas gávdnojít mánga sátnevádjasa mat ovddidit dovdduid, gos dajaldagaid vuolggasadji ja geografalaš gullevašvuota molsašuvvá. Dajahusat muntilit juoidá kultuvelaš birra gos leat vuolgán ja olbmuid birra geat dajahusaid atnet. Sátnevádjusat leat dološ eallinnjuolggadusat, mat oahpahit eallimis birget. (Sárá 2009). “Sátnevádjusat oainnat mágga dáfus ovddastit álbmoga viisodaga, guorahallamušaid ja oahppamiid áiggiid čađa. Sátnevádjusat eai dušše govvit dan áiggi goas riegádedje, muhto leat áiggiid čađa nuppástuvvon ja heivehuvvon odđa anuide” (Solbakk ja Gaski 2003).

*Mánat leat riegádusas ja daguid bokte rohttašuvvan váhnemiidda. - (Sárá 2009).

MUHTIN SÁMI DADJANVUOGIT

Plakáhtta čájeha sániid dovdduide, maid iešguđet ládje sáhttá ovdanbuktit. Sápmelaččat atnet ja leat atnán iešguđetlágan vugiid dovdduid ovddidit. Dadjanvuogit sáhttet rievdat guvllus guvlui, muhto maid áiggiid čađa. Dovdduid sáhttá ovdanbuktit earet eará biktasiid bokte, sihke iluin, suhtuin ja morrašis. Ilu, rámisvuoda ja gutni sáhttá gávtti bokte čájehit oktavuodain nugó gástta ja konfirmašuvdna, ja jorggugávttiin čájeha duhtatmeahttunvuoda.

Dás leat muhtin ovdamearkkat sámi dadjanvugiide, iešguđet guvllus sámis.

LIIKOSTAN

Oktii go nieida gulai ahte irgi lei boahtime soagnui, bijai duorgaid boasttu guvlui, máddaga boašsu guvlui. Nu dahke jus ii lean miela mielde. Go irgi bođii ja oinii duorgaid, de ipmirdii ahte nieda ii liikon sutnje.

(Gåebrehki soptsesh)

MORRAŠIS

Seamma ládje go juoigan lea vuohki dovddahit dovdduid, de lea **ármmme** vokálalašdovddahheapmi morašteamis. Sátnegirijiin lea **ármmme** jorgaluvvon morašlavun.

Divttasvuonas ja Hápmiris lea dábálaš **ármmme** jápmi, hávdádus, moraš, balu ja ohcaleami diliin. Dat lea dego juoigan, dovdduid gaskkusteapmi nuohtauquin. **Ármme** lea dovddaheapmi morrašis ja ohcaleamis, dovdduid gaskkusteapmi.

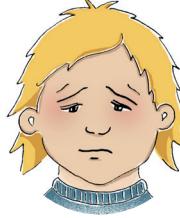
(Mikkelsen 2017)

SKEALBMA

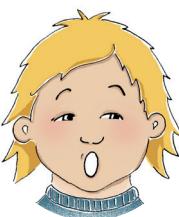
“Nárrideami bokte, man gohčodan muhtunlágan hárđimin leaikkas dahje skálkošeapmin, ohppe nuorat hálldašít sosiála geavahusa. Sii buoridedje sánalaš dáidduid, mat veahkehedje sin hálddašít suhtu, dovdduid rahtaseami, hearkivuođa, aggrešuvnna ja heahpada. Dien láhkai nuorat suodjalit siskileamos dovdoallimeaset... ”

(Balto 1997)

VÁIVVIS

“Lei dábálaš ahte náittosguibmi goabbá bázii, lonuhii gahpira dainna geainna jámii. Jápmán olbmo gahpira atnin šattai oapmehača morašbivttasin morašjagi (sagesman, Kristoffer Sjulsson).

JUOIGAT

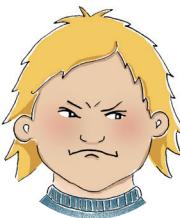
Juoigan lea adnon ja adno dál maid ollu sápmelaččaid gaskkas, ja luodi bokte leat govvidan dovdduid. Jus muhtun lea váivvis dahje suhtus de sáhttá juoigamiin movttiidahttit dahje sollet.

DOIVVOLAŠ

Ovdalaš áigge go sápmelaččat njuvve niestebohccó láveje čipposit, gahpira nuollat ja rohkadallat, ovdal go njuvadišgohte.

(Lohkede saemien)

VAŠÁN

“Jus mánná lea suhtadeamen ja heajos mielas, de lávejit ollesolbmot lohkat: “Diktet dal mána Lávaráddjá gápmagiid suoskat dasságo geargá”. De heitet suhtadeames.

(Lávár=máná suhtadeami personifiseren)

(Anti 2003)

ÁRVALUSAT DOAIMMAIDE

Mánáidgárddit ja skuvllat sáhttet bargat mágga lárje dovdduin. Sámi árbevierus lea oahppan vásicheami bokte guovddážis, ja skuvlla árbevierru lea oahpaheapmi” (Balto 2008).

Láhkaortnega mielde sáttá vuordit ahte mánáidgárddit ja skuvllat addet sámi mánáide ja nuoraide oahpahusa sin sámi duogáža ektui. Otnáš oahpahusas lea oassi oahppamis vásáhusaid bokte, earenoamážit mánáidgárddis. Ođđa oahppo-plánabuvta ML20S láhčá dili fágaidrasttideaddji bargui, ja sáttá buktit vejolašvuodaid eambbo vásáhusvuđot oahppamii. Iešguđetlágan joavkkut ja dilálašvuodat gáibidit earálágan vugiid. Movt sáttá sámi árbevierru leat vuodđun din oahpahussii?

Vuosttašgielat mánáidgárdemánain leat eará dárbbut go nubbingielaohppiin joatkkaskuvllas. Oahpahus ferte heivehuvvot agiide ja gielladásiide, ja sáttá rievddadit. Muhtin mánain lea sámegiella gáiddusoahpahussan. Earain fas sámegieloahpahus unnit joavkuin, ja muhtumin ges lea oahpahus iežas dábálaš ceahkis. Fertet muitit ahte mánát ja nuorat leat iešguđet-láganat, ja buohkaide ii soaitte álki rahpasit hupmat vaikko makkár dovdduid birra. Sámi searvevuodain ii leat alo leamašan dábálaš hupmat rahpasit dovdduid birra, ja oahpahusas vuolggasáđji ii dárbaš leat persuvdhalaš. Soaitá álkit mánáide ja nuoraide hupmat earáid dovdduid birra go iežás. Dan sáttá ovdamearkka dihte dahkat muiatalusaid, lávlagiid dahje govaid hámiiguin.

Go sámegiella lea minoritehtagiella de dárbašit mánát ere-noamáš doarjaga ovddidit gielaset. Buohkain lea dárbu gearduhit ođđa sániid ja dadjanvugiid ja oahppat movt daid atná árgabeaivvis. Sis geain ii leat nu nanu gielladoarja olggobealde mánáidgárddi ja skuvlla leat giellaoahpahusas sorjavačcat diđolaš ollesolbmuin. Giellabarggus sáhttet rámmacealkagiid atnit doarjjan, čájehan dihte movt sániid galgá sojahit ja atnit cealkagiin. Bagadusas leat ovdamearkkat rámmacealkagiidda buot sániide mat plakáhtas leat.

Mii ovdánahttit giellamet go doaibmat ovttas earáiguin. Ságastallan olbmuid gaskkas dáhpáhuvvá measta olles áigge go leat ovttas. Mánát geat besset vásihit ja searvat oktavuođaide gos earet eará riibma, dikta, juoigan, sátnevádjusat, muiatalusat, lávlagat, ságastallan ja eará dadjanvuogit leat anus, movtti-dahattojuvvorit ieža maid geavahit giela. Sápmelaččain lea nanu muiatalanárbevierru, mas muiatalusa doaibma lea earet eará gulahallan ja máhtu gaskkusteapmi (Aikio 2010). Muiatalusain lea dávjá sáhka ja neava dasa movt galggašii láhttet.

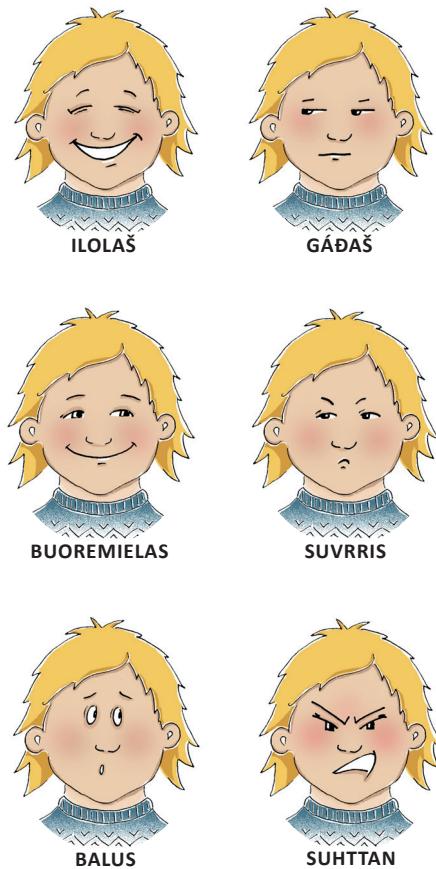
Pedagoga strategija lea ásahit bottuid, main lea buorre dovdu, nu ahte dát buorre dovdu čuovvu máná ja ollesolbmo .

Gudrun Kuhmunen
(Balto 2008)

Norggas lea, eamí-
álbmot erenoamáš
vuigatvuodaid ektui,
erenomáš geatnegas-
vuoha áimmahušat
sámi mánáid ja
váhnemiid beroštumi-
id, Vuodđolága § 108,
mánáidkonvenšvnna
art. 30, ja ILO-
konvenšvnna nr. 169
bokte. Mánáidgárde-
láhka oktan rámma-
plánain ja oahpahus-
láhka ja oahpoplánat
dadjet ahte sámi mánain
ja nuorain lea riekti
oažüt doarjaga ovddidit
iežaset giela, máhtu ja
kultuvrra beroškeahttá
gos riikkas sii orrot.

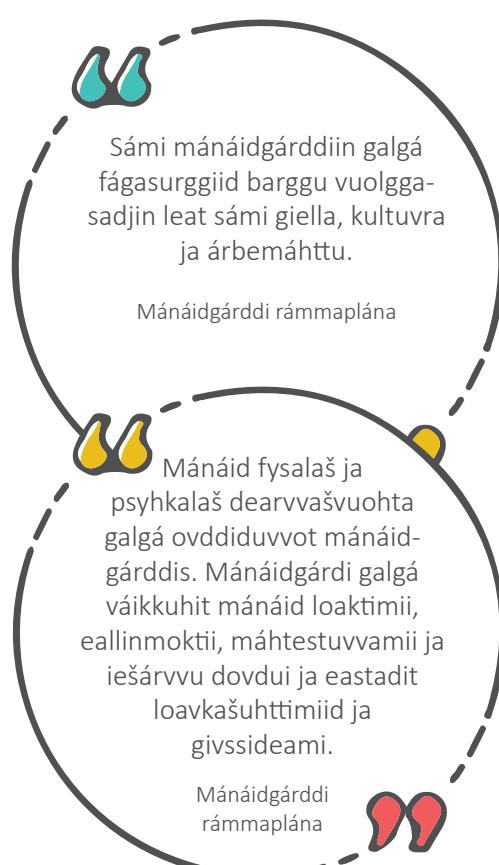
Muitalusaid bokte besset mánát ja nuorat ieža hábmet goavid dáhpáhusain ja dilálašvuodain, ja oahppat ipmirdit málmmi ja eará olbmuid. Buorit muitalusbottut addet mánáide vásáhusaid guldaleamis ja oahppamis earáid vásáhusain, ja vejolašvuoda ieža nai beassat muitalit, dadjat sániid ja gaskkustit (Aikio 2010). Ovdalaš/árbevirolaš muitalusaid sahtá geavahit vuolggasadjin rollaspellui ja deattuhit erenoamážit muitalusa olbmuid dahje elliid oktavuođaid ja dovdduid. Go báikkálaš muitalusat, kultuvra, gulahallan ja árvvut leat vuolggasadjin, de guoskka- ha juoidá mii lea hui dehálaš, namalassii ahete oahppit dovdet alddiineaset dáiid ássii. "Gullevašvuoda dovdu lea dehálaš gaskaoapmi oahpaheamis, go dat leat okta eavttuin nákctet háhkat/oahppat odđa máhtu." (Keskitalo 2017).

Dás árvalit muhtun ovdamearkkaid doaimmaide. Árvaluvvon doaimmat leat juhkojuvvon mánáidgárdái, 1.-7 ceahkkái, 8.-10. ceahkkái ja joatkkaskuvlii, muho juohkehaš ferte ieš veardidit heivejtit go doaimmat sin ulbmiljoavkku dahje oasse- váldiid giellagelbbolašvuhtii.

MÁNÁIDGÁRDI

Sáhttá leat sihke hástaleaddji ja váttis dustet mánáid dovdduid, ja danne lea dehálaš ahte rávisolbmuin geat barget mánáiguin ja nuoraiguin leat strategijat dan bargui. Smávva mánát gulahallet ollu dovdduid bokte, dassázii go verbála giella ovdána. 3 jagi agis mánát máhttet muitališgoahtit dovdduideaset giela bokte. Diktet mánáidgárdemánáid searvat iešguđetlágan árbeviolaš doaimmaide, nu ahte háhket alcceaseaset vásáhusaid ja vai besset oahppat iežaset vásihami bokte. Go mánát ovdamearka dihete besset fárrui suidnet ja eará diekkár doaimmaide, de sii háhket vásáhusaid, besset smiehttat daid birra, ja nuppes go galget sullasaš doaimmaide searvat leat sis vásáhusat maid sáhttet ávkkástallat viidásit. Dákkár doaimmain leat sihke fysalaš ja gielalaš hástalusat mánáide. Sii besset geahčaladdat ja boastudit, ja vásihit sihke ahte hálldašít ja eai hálldaš juoidá, mainna fas ohppe. Dakkár doaimmat leat sámi kultuvras ulbmillaš, seailliuheddji ja árbeviolaš oahppometodat.

ÁRVALUSAT DOAIMMAIDE MÁNÁIDGÁRDDIS:

- Ságastallat dovdduid birra, mat leat dovddut? Makkár ávki lea dovdduin? Geavat plakáhta sániid ja eará sániid dovdduid birra. Movt dovdo go lea movttet? Movt láhtte olmmoš go leat suhtus?
- Diktet mánáid searvat árbeviolaš sámi doaimmaide, nu ahte besset dovdat ja vásihit. Vásihami bokte besset mánát čilget iešguđetlágan dovdduid iešguđetge doaimmain. Hástalehket mánáid geavahit buot áiccuid, ja ságastallet iešguđetlágan dovdduid birra.
- Geavahehket sámi árbeviolaš muitalusaid vuolggasadjin ságastallat dovdduid ja reakšuvnnaid birra. Dilálašvuhta mii lea muitalusas sáhttá leat vuolggasadjin ságastallamii ja gažaldagaide mas mánát besset muitalit manne sii jáhkhet muitalusa oruhiid/olbmuid reageren nu go leat. Omd. "Cuoppomáddu" (mo galgá/ii galgga meannudit?), "Gollegoalsi" (muitalus bahá ja buori birra, čuovggas ja seavdnjadas)
- Bidjet iešguđetlágan dinggaid (dipma, garra jna.) sehkki, diktet mánáid iskat dinggaid vuoruid mielde ja muitalit makkár dinga lea, ja hupmet makkárin dinggat dovdojít ja masa dat geavahuvvojít. Omd. duolljebihttá, guksi, skálžu jna.
- Dovddadehket báikkálaš sámi sátnevádjasiidda main dovddut leat sisdoallun.
- Lávlut ja stoahkat "Unna Heavdebiehtár" ja ságastallat unna Biehttáračča dovdduid birra.
- Stoahkat "Mu fatnasis leat" ja bidjet dovdduid fáddán, omd. Mu fatnasis leat dievva suhttan beatnagat".
- Buohkat čohkkedit rieggái. Geavahehket spáppa. Dat gii jearrá bálesta spáppa sutnje gii galgá vástidit gažaldaga. Fáddán stohkosis leat dovddut,

Stoahkan lea oassi
 mánnávuodas mii addá ilu
 ja vuogasvuoda dovddu.
 Stoahkan lea maid
 mánáid deháleamos
 oahppanarená, ja
 guovddáš bargovuohki
 unnimusaide. Stoahkan
 lea oassi mánáid ja
 nuoraid árgabeavvis ja
 sáhttá adnot dovdduid
 ovdánahttit ja ovddidit.
 Dutkkan čájeha earet eará
 ahte mánáidgárdemánát
 geat stoahkama bokte
 movttiidahttojuvvojít
 leat... Oahppan stoahkama
 bokte lea sihke friddja
 stoahkan ja oahppan-
 doaimmat stoahkama
 bokte maid ollesolbmot
 leat heivehan. Dutkama
 mielde ohppet mánát
 buoremusat dainna
 lágin.

(UiS/UiA 2019)

relašuvnnat ja gulahallan. Ovdamearkkat gažaldagaide: Maid liikot stoahkat? Mii du suhttada? Mii du movttidahttá? Jna.

- Stohket "Savkkástallan stohkosa" mas dovddut leat fáddán.
- Ráhkadehket oanehis muiatalusa ámadajuiguin.
- Máistet: Gárkes, rihča, sohkar máguid.
- Áððestallanspeallu, áððestallet dovdduid ámadajuiguin nu ahte earát galget árvídit makkár dovdu lea, dahje juohkehaš ieš áððestallá speadjala ovddas (omd. jus leat unnán mánát)
- Ságastallet dovdduid birra dahje stohket rollspealu plakáhta ámadajuiguin. Mángejehket plakáhta ámadajuid ja geava-hehket ovdamearkka dihte bivttascivccaniid gorudin.
- Ráhkadehket koarttaid plakáhta ámadajuid govain, ja geava-hehket daid spealuin, omd. "Kortskalle".
- Geavahehket plakáhta rámmacealkagiid (s. 16) vuolggasadjin ságastallamii, ja stohket gielain. Gávnet vuostálas sániid, omd. mii lea vuostállassátni *movttet-sátnai?*
- Lávlot, dollet giehtalagaid ja vázzet manjálagaid rieggás. Rievdahehket lihkastagaid juohke vuorus, omd. ovta vuoru njuikku movttein, ovta vuoru suhtusin jna. Makkár miella lea olbmos go vázá hui geahppasit, go steampu jna.?
- Lávlut ja/dahje guldalit sámi lávlagiid ja/dahje sálmmaid. Hupmat lávlagiid/sálmmaid sisdoalu birra dovdduid ektui. Evttohusat girjjide/CD: "Mánážii", Mu Biibbalgirjji lávlagat" CD, "Mu girkogirji" dahje "Mánáid lávllagirji".
- Lávlut ja dánsut:

"//: Ovttas dál mii lávlut, ja ovttas mii dánsset ://
 //: Dále mu rádná ja dále lean mun ://"

Nuohhta: "Uti gröna lunden"
 E. Labba & K. Ericzon (2012)

Lávlagat:

- Illu lea mielas (Gaup 1997)
- Beaivváslávlla (Wirkola ja earát 2010)
- Illu lea mielas (Gaup 1997)
- Daelvege/Gámasujne/Gámasuoinnit (Labba ja earát 2012)

VUOÐÐOOAHPAHUS

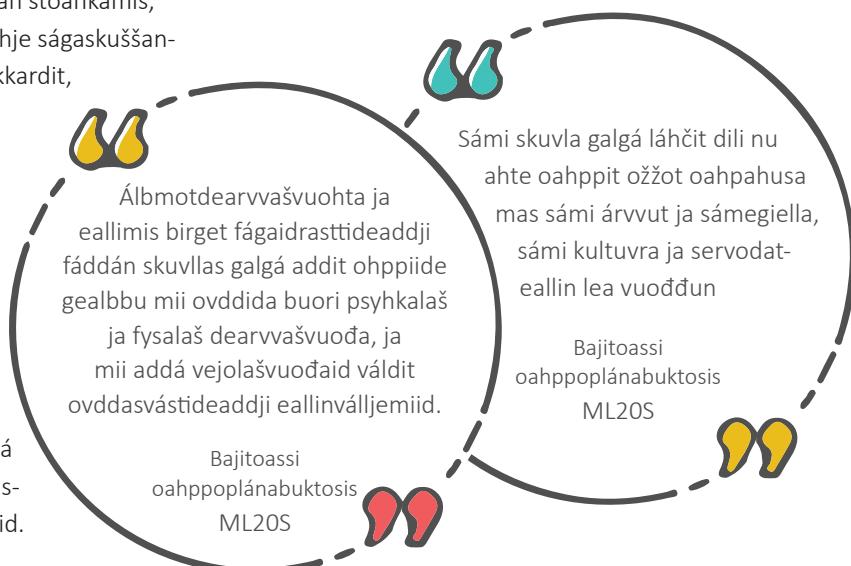
Oðða oahppoplánabuktosis 2020 vuodðooahpahussii lea "Álbtotdearvvašvuhta ja eallimis birget" okta fágaidrasttildeaddji fáttáin, mii lea oassin eanaš fágain buot cehkiin. Skuvla galgá bargat fáttáigui "fysalaš ja psyhkalaš dearvvašvuhta, eallindábit, seksualitehta ja sohkabealli, olbmuidgaskasaš relašuvnnat, máhttit bidjat rájjid ja doahttalit earáid, ja máhttít hálldašit jurdagiid, dovdduid ja relašuvnnaid." (ML2OS). lešguðetge fágat galget lahkonit iešguðet lágðje fáddái "Álbtotdearvvašvuhta ja eallimis birget". Sáme-giela fágain guoská dát ovdamearka dihte ahte galgá ovddidit positiva iešgova, oadjebas sámi identitehta, gullevašvuða ja oktavuoðadovddu. Duodjefágas galget oahppit beassat ráhkadir, bargat praktihka-lačcat ja háhkut reaidduid visuála ovdanbuktimii. Musihkkafágas (sámi) čuožu oahppopláanas: "Musihkka lea resursa dovdat, bidjat sániid ja hálldašit jurdagiid ja dovdduid, sihke miehtegiedá-geavadagas ja vuostegiedageavadagas" (Oahppo-plána 2020). Muhtun čoavddasánit servodatfágas leat identitehta, iešdovdu, oadjebasvuhta, gullevašvuhta, márggabéalatuvohta, doahtaleapmi ja gierdevašvuhta. Buot ohppiide lea dehálaš dovdat ahte máhttet. Dan sáhtá olahit earret eará go geavaha iešguðetlágan oahppometodaid.

Dovdduid plakáhtta sáhtá geavahuvvot iešguðet lágðje guhtegi ceahkis ja sáhtá leat doarjjan stoahkamis, dialoga, beaivválaš ságastallamis, dahje ságaskuššan-hárjehusain mas oahppit galget suokkardit, ágaskuššat jurddašuvvon dilis dahje dáhpáhusas mas lea fokus iešguðet lágðan dovdduin. Sáhtá diktit ohppiid bargat joavkuin earáigui go sin olbmáigui, vai besset hárjehal-lat sosiála oahppama. Ovttasbarg-gus fertejít ipmirdit earáid jurdagiid ja dovdduid, muhto maiddái ákkastallama bokte ovddidit iežaset dovdduid ja jurdagiid. Plakáhta sáhtá maid henget luohkkálatnjjii muittuhus-san ja movttidahttimin geavahit sániid.

ÁRVALUSAT DOAIMMAIDE

1.-7. CEAHKKÁI:

- Hupmet dovdduid birra, mat leat dovddut? Makkár ávki lea dovdduin? Geavahehket sániid plakáhtas ja eará sániid dovdduid birra. Movt dovdo go lea movttet? Movt láhtte olmmoš go lea suhtus?
- Geavahehket sámi árbeviolaš mitalusaid vuolggasadjin ságastallamii dovdduid ja reakšuvnnaid birra. Dilálašvuhta mitalusas sáhtá leat vuolggasadjin ságastallamii ja gažaldagaide dasa manne oahppi jáhkká mitalus orut/olmmoš láhtte nu go dahká.
- Gávdnet sámi sátnevádjasa dovdduide mat leat plakáhtas.
- Ráhkadehket koarttaid plakáhta ámadajuid govain, ja geavahehket daid spealus, omd. "Med andre ord" mas lea mihttu čilget sáni maid lea ožón nu ahte ii daja juste dan sáni.
- Ráhkadehket oanehis mitalusaža plakáhta ámadajuigui dahje emojiigui. Čálalačcat dahje njálmmálačcat.
- Ráhkadehket jurddakárta dovdduin. Maid jurddaša guhtegi dovddu ektui?
- Stohket "Bohtalnjunni", mas dovddut leat fáddán. Omd. son geasa bohtal cuige galgá

čájehit makkár ámadadju lea go lea suhtus, dahje dadjat dovddu mii álgá dihko jietnadagas, omd. M- movttet jna.

- Málejehket dahje sárgot dovdduid, geavahehket ivnniid.
- Rollaspeallu, ovdamearka dihte movt lea leahkit ráhkásmuvvan dahje dovdat olgguštuvvon?
- Buohastahttet dovdosániid juoga mainna mii addá dan dihko dovddu. Omd. “Lean nu váibbas, dego livččen leamaš (muorrameahcis, gárddástallamin, muorjemeahcis...)... (olles beaivvi, olles ija, mánga vahku.)” Cealkagiid sáhttá henget klássalatnjjii dahje geavahit čállinbargguin.
- Čállet divtta dovdduid birra, geavahehket áinnas rámmacealkagiid (s. 16) dahje geavahehket modellerema bargo-vuohkin. (ovdamearka ovttas.no:s divtta modelleren ja čállin).
- Váldde vuolggasajji guovllu sámi lávlun- ja sálmmaárbevierus, ja ságastallet movt lálagat ja sálmmat adnot. Makkár okta-vuođain lávlojuvvo? Movt sáhttet lálagat ja sálmmat leat jeđđehussan ja illun?
- Ságastallet ja geavahehket áinnas rámmacealkagiid (s. 16). Isket movt dovdosánit sojahuvvojit ja ráhkadehket omd. ságastallama.
- Plakáhta ja rámmacealkagiid sáhttá geavahit doarjan sámegiela grammatickaoahpuhas. Isket movt sánit rivdet ja sojahuvvot dan mielde makkár sátneluohkás dat leat.
- Válljejehket girjji girjjálašvuodálisttus (s. 19) ja bidjet fáddán givssideami ja olmmáivuođa- Mii lea buorre/ hejos olmmái, láhtten jna.?
- Ságastallet doahttaleami ja siskkildeami birra ja ráhkadehket “luohkkánjuolggadusaid”.
- Hupmet vuoiggalašvuodá ja vuogatmeahttunvuodá birra mat gusket rasismii/ nállevealahepmái ja dovdduide.

Lálagat:

- Illu lea mielas (Gaup, 1997)
- Beaivvášlávlla (Wirkola ja earát, 2010)
- Dolla (Heahhta 2000)
- Daelvege/Gámasujne/ Gámasuoinnit (Labba ja earát 2012)
- Leat go buorre mielas (Wirkola ja earat, 2010)

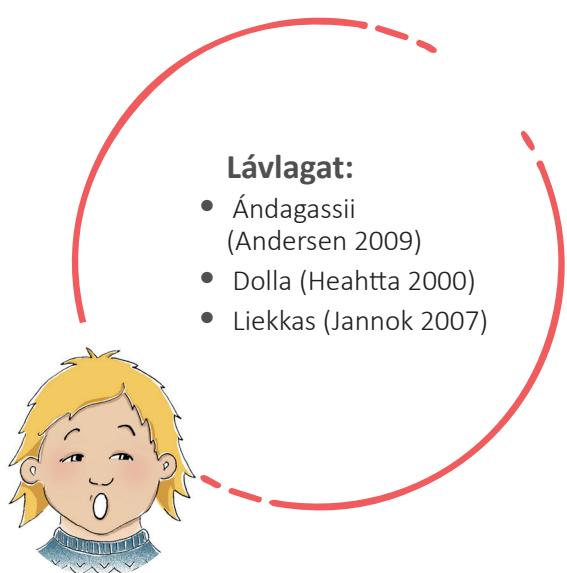
ÁRVALUSAT DOAIMMAIDE

8.-10. CEAHKKÁI JA JOATKKA-SKUVLII

- Hupmet dovdduid birra, mat leat dovddut? Makkár ávki lea dovdduin? Geavahehket sániid plakáhtas ja eará sániid dovdduid birra. Movt dovdo go lea movttet? Movt láhtte olmmoš go lea suhtus?
- Ságastallet doahttaleami ja siskkildeami birra ja ráhkadehket "luohkkánjuolggadusaid".
- Čađahehket praktikhalaš doaimma, ovdamearka dihte duddjojehket dahje ráhkadehket biepmu, ja čállet reflekšuvdnalogga. Mii manai bures? Mo dovdui? Mii ii mannan bures? Mo dat dovdui?
- Gehčet filmmaid "Sameblod" ja/dahje "Guovdageainnu Stuimmit", ja jurddaš makkár dovdduid filbma boktá. Makkár dovddut leat váldombos dahje earán? Movt lea lávlun/luhti mielde dovdduid gaskkusteame? (Dáppe gavnnat bargguid mat leat filmmaide ráhkaduvvon: www.filmweb.no/skolekino)
- Analyserejehket divtta dahje lávlaga. Makkár dovdduid gaskkustit dát? Makkár doaibmagaskaoamit leat geavahuvvon?
- Lohket ja ságastallet seksualitehta ja dovdduid birra, ovdamearka dihte oassi girjjis "Queering Sápmi", mas lea fáddán ahte ii gullat "norbmii". Ráhkat individuála bargobihtáid dahje joavko-bargguid.
- Rollaspeallu, dramatiserejehket muhtun teavstta dahje muiatalusa mas dovddut leat fáddán. Ovdamearka dihte movt dovdo jus olguštuvo.
- Digaštallet báikkalaš sámi sátnevádjasiid ja dadjan-vugiid main dovddut leat fáddán, movt dadjet din guovllus? Jearahallet áhku ja ádjá dahje earáid.
- Čállinbargu, válljejehket muhtun dovddu vuolgasadjin ja čállet lohkiidreibve, artihkkala dahje novealla.
- Čállet divtta dovdduid birra, geavahehket áinnas rámmacealkagiid (s. 16) dahje geavahehket

modellerema metodan. (ovdamearka? ovttas.no:s divtta modelleren ja čállin)

- Ságastallet ja geavahehket áinnas rámmacealkagiid (s. 16). Isket movt dovdosánit sojahuvvojít ja ráhkadehket omd. ságastallama.
- Plakáhta ja rámmacealkagiid sáhttá geavahit doarjjan sámegiela grammatikkaohpahusas. Isket movt sánit rivdet ja sojahuvvojít dan mielde makkár sátneluohkás dat leat.
- Gávdnet sámi sániid mat čilgejít iešguđetlágan "emojisiiid" ja ráhkadehket plakáhta.
- Geavahehket sámi dadjanvugiid (s. 8) fáddán dahje vuolggasadjii teakstačállimii. Čállet ovdamearkka dihte muhtun dilálašvuoda birra mas muhtun coggá jorggu gávtti cájehan dihte vuostemiela.
- Buohastahttet iešguđet sámeguovlluid sátnevádjasiid.
- Gehčet dovddut plakáhta julev- ja lullisámegillii, ohppet muhtun sániid, ja buohastahttet sániid.
- Sárgot govvaráiddu dovdduin.
- Bidjet fáddán dovdduid maid sápmelaččaid dáru-duhttin guoskkaha. Eará fáttát sáhttet leat rasisma, soahti, duohtavuođa- ja soabadankommišuvdna.

RÁMMACEALKAGAT

BALUS – nervös, redd
 Mun **lean balus**.
 Don **leat balus**.
 Moai **letne balus**.

MOVTTET – munter
 Mun **lean movttet**.
 Don **leat movttet**.
 Moai **letne movttagat**.

VÁIBAN – sliten, trött
 Mun **lean váiban**.
 Don **leat váiban**.
 Moai **letne váiban**.

MORRAŠIS – sorgfull
 Mun **lean morrašis**.
 Don **leat morrašis**.
 Moai **letne morrašis**.

Giellaoahpahusas sáhttet rámmacealkagat leat doarjjan. Vuollelis lea čilgehus ja bajilgovva mii čájeha movt iešguđetlágan doahpagat sojahuvvojtit ja movt daid atnit cealkagiin.

Plakáhta dovddut leat sihke adjektiivvat, vearbbaat ja substantiivvat.

Go daid bidjá cealkagii, de dat sáhttet sodjet cealkaga eará sániid mielde. Rámmacealkagiin lea “leat”-vearba ja eará vearbbaat.

Plakáhtas leat muhtun sánit mat eai rievdda cealkagis. Daid sáhttá beare bidjat cealkagii dan hámis go leat. Áidna mii dalle rievda lea subjeakta ja “**leat**”-vearba.

Plakáhtas leat maid muhtun sánit mat rivdet cealkaga eará sániid mielde.

• **Adjektiivvat** leat predikatiivahámis. Dat sodjet cealkaga mielde. Dat mearkkaša ahte adjektiivvas lea eará hápmi dalle go mii hupmat mánga olbmo birra.

Go mii hupmat mánga olbmo birra, dalle sihke **leat**-vearba ja **adjektiiva** sodjet eará hápmái.

Adjektiivvat plakáhtas: *duhtameahttun, duostil, suvrnis, vigiheapmi, ilolaš, duhtavaš, sivalaš, várrogas, udju, vašán, gáðaš, skealbma, gávvil, šlundi, doivvolaš, movttet ja nággár*.

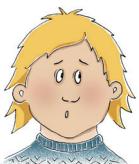
• Dovdosánit leat maid **vearbbaat**. Dalle dat eai rievdda vaikko mii hupmatge mánga olbmo birra. Dalle rievda duše **leat**-vearba.
 Vearbbat plakáhtas: *heahpanan, erdon, suhttan, hirpmahuvvan, liikostan, jorrbodan, váiban ja beahtahallan*

• Muhtun dovdosánit plakáhtas leat **substantiivvat** mat leat juo sojahuvvon. Dat eaige rievdda cealkaga eará sániid mielde.
 Substantiivvat plakáhtas: *buoremielas, balus, morrašis, váivvis ja rámis*

BUOREMIELAS

glad

Mun lean **buoremielas**.
Don leat **buoremielas**.
Moai letne **buoremielas**.

BALUS

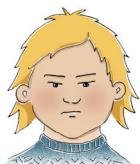
nervös, redd

Mun lean **balus**.
Don leat **balus**.
Moai letne **balus**.

HEHPANAN

bli flau

Mun lean **heahpanan**.
Don leat **heahpanan**.
Moai letne **heapanan**.

DUHTAMEAHTTUN

misfornøyd

Mun lean **duhtameahttun**.
Don leat **duhtameahttun**.
Moai letne **duhtameahttumat**.

ERDON

irriteret

Mun lean **erdon**.
Don leat **erdon**.
Moai letne **erdon**.

MORRAŠIS

sorgfull

Mun lean **morrašis**.
Don leat **morrašis**.
Moai letne **morrašis**.

DUOSTIL

dristig

Mun lean **duostil**.
Don leat **duostil**.
Moai letne **duostilat**.

SUVRRIS

sur

Mun lean **suvrvis**.
Don leat **suvrvis**.
Moai letne **suvrat**.

VIGIHEAPMI

uskyldig

Mun lean **vigiheapme**.
Don leat **vigiheapme**.
Moai letne **vigiheamit**.

ILOLAŠ

lykkelig

Mun lean **ilolaš**.
Don leat **ilolaš**.
Moai letne **ilolačcat**.

SUHTTAN

sint

Mun lean **suhttan**.
Don leat **suhttan**.
Moai letne **suhttan**.

DUHTAVAŠ

fornøyd

Mun lean **duhtavaš**.
Don leat **duhtavaš**.
Moai letne **duhtavaččat**.

RÁMIS

stolt

Mun lean **rámis**.
Don leat **rámis**.
Moai letne **rámis**.

SIVALAŠ

skyldig

Mun lean **sivalaš**.
Don leat **sivalaš**.
Moai letne **sivalaččat**.

VÁRROGAS

forsiktig

Mun lean **várrogas**.
Don leat **várrogas**.
Moai letne **várrogasat**.

HIRPMAHUVVAN

overrasket

Mun lean **hirpmahuvvan**.
Don leat **hirpmahuvvan**.
Moai letne **hirpmahuvvan**.

VÁIVVIS

trist

Mus lea **váivi**.
Dus lea **váivi**.
Munnos lea **váivi**.

LIIKOSTAN

forelsket

Mun lean **liikostan**.
Don leat **liikostan**.
Moai letne **liikostan**.

UDJU

sjeneret

Mun lean **udju**.
Don leat **udju**.
Moai letne **ujut**.

VAŠÁN

aggressiv, hætefull

Mun lean **vašán**.
Don leat **vašán**.
Moai letne **vásánat**.

JORBODAN

forvirret

Mun lean **jorbbodan**.
Don leat **jorbbodan**.
Moai letne **jorbbodan**.

GÁĐAŠ

misunnelig

Mun lean **gáđaš**.
Don leat **gáđaš**.
Moai letne **góhtašat**.

VÁIBAN

sliten, trøtt

Mun lean **váiban**.
Don leat **váiban**.
Moai letne **váiban**.

BEAHTAHALLAN

skuffet

Mun lean **beahtahallan**.
Don leat **beahtahallan**.
Moai letne **beahtahallan**.

SKEALBMA

luring

Mun lean **skealbma**.
Don leat **skealbma**.
Moai letne **skealmmat**.

GÁVVIL

listig, slu, smart, lur

Mun lean **gávvil**.
Don leat **gávvil**.
Moai letne **gávvilat**.

ŠLUNDI

trist, nedstemt

Mun lean **šlunden**, **šlundi**.
Don leat **šlunden**, **šlundi**.
Moai letne **šlunden**, **šlunddit**.

DOIVVOLAŠ

håpefull

Mun lean **doivvolaš**.
Don leat **doivvolaš**.
Moai letne **doivvalaččat**.

MOVTET

munter

Mun lean **movtet**.
Don leat **movtet**.
Moai letne **movttaget**.

NÁGGÁR

sta

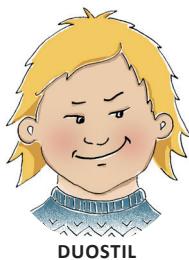
Mun lean **nággár**.
Don leat **nággár**.
Moai letne **nággárat**.

LOAHPAHEAPMI

Mánáidgárddi rámmaplána ja vuodđooahpahusa oahppoplánabuvttus čujuha dasa mii mánáidgárddi ja skuvlla sisdoallu galgá leat. Dát bagadus lea doarjjan mánáidgárddi ja skuvlla bargui fáttás Álbmotdearvvaš-vuohta ja eallimis birget. Bagadusa ulbmil lea movt-tiidahttit bargat dovdduiguin, ja geahčat dan sámi kulturperspektivvas. Go mii deaivvadit mánáiguijn ja nuoraiguin sin eavttuiguin ja go váldit vuolggasajji sin duogážis ja kultuvrras, de sahttet sii vásihit ahte dán sii dovdet ja ahte dát vuhtiiváldo sin oahpahusas. Sámi mánát ja nuorat leat sorjavačcat das ahte mánáidgárd-diin ja skuvllain leat gielladičlaš bargit, geat dorjot ja veahkkin ovdánahttet sin sámegielä. Dát lea hui dehálaš ovttaskasa giellaovdáneapmái, muhto maiddái sámi gielaid ovdáneapmái. Barggus dovdduid birra, sosiála gelbbolašvuoden ja relašuvnnain lea dehálaš muitit ahte mii eat leat ovttaláganat.

Doaibmaárvalusat čájehit dušše unna oasáža das movt sahttá bargat dovdduiguin. Rámmacealkagat čájehit movt sánit plakáhtas sahttet sojahuvvot ja girjjálašvuodenlisttu girjjit sahttet addit eanet perspektivvaid. Listtus mas leat áigeguovdilis neahntabáikkit leat eanet dieđut dovdduid birra ja movt sahttá bargat fáttáin.

Sámi lohkanguovddáš sávvá ahte bagadus movttii-dahttá bargat dovdduiguin ja ahte sámi musihkka, luohti, sámi lávlagat ja sálmmat, sátnevádjusat ja eará sámi ovddidanvuogit geavahuvvojít oahpahusas.

Ságastallančuoggát:

- Maid háliidan/háliidit olahit bargguin dovdduiguin? Movt mun/mii bargat ovddidan dihte eallinhálddašeami ja dearvvašvuoden?
- Movt barggan/bargat fáttáin dovddut mánáidgárddis/skuvllas? Movt lázán/láhčit dili ságastallamii dovdduid birra?
- Movt mu mielas/min mielas lea buoremus álggahit ságastallama dovdduid birra?
- Movt bargat min mánáidgárddis/skuvllas gielain/sátnevorkkáin/dovdduid doahpaguin?
- Movt mun/mii čájehit dovdduid, báikkálaččat dahje mánáidgárddis ja skuvllas? Geavahan go/geavahit go sámi dadjanvugiid beaivválaš barggus?
- Movt mun/mii sahttit oahpahit sámi mánáid ja nuoraid sámi vuolggasajis? Movt sahttá sámi árbevierru leat vuodđun oahpahussi mu/min mánáidgárddis/skuvllas?
- Movt mun/mii galgat sihkarastit ahte sámi árvvut ja árbevierut leat oassin oahpahusas?
- Movt mun/mii sahttit sámi dadjanvugiid atnit oahpahusas? Movt mun/mii atnit sátnevádjasiid oahpahusas?
- Makkár vejolašvuoden leat mus/mis bargat vásáhusvuoden oahpahusain?
- Movt mun/mii sahttit bargat heivehuvvon oahpahusain? Makkár doaimmat addet jierpmálaš oahppanbirrasiid?

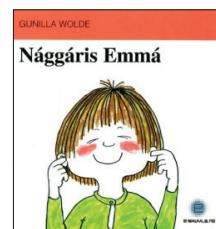
GIRJJÁLAŠVUOĐA ÁRVALUSAT

2-3 JAHKÁSAČČAT:

Veahkkeneavvu: Girji "Nággáris Emma".

Doaibma: Doabaoahppan mii guoská dovdduide, doaimmaide ja biktasiidda.

Geavahanevttohus: Lohkat mualusa ja ságastit goavid birra. Mánná sahtta gávdnat goavid gos Emma lea movttet, suhttán, nággár, duhtava ja šiega. Hástalit máná čájehit ámadajuin makkár Emma lea iešguđet dilalašvuodain.

4-5 JAHKÁSAČČAT :

Veahkkeneavvu: Girjjit "Mun balan", "Mun lea suhttán" ja "Beagabeaga ja Biera".

Doaibma: Viiddidit doabaipmárdusa dovdduid birra, maid mánná dovdá beaivválaš eallimis. Oahpásnuvvat eambbo abstrákta doahpagiidda.

Geavahanevttohus: Lohkat girjiid ja ságastallat sisdoalu birra, ja rávisolmmoš jearaha čiekŋalis gažaldagaid. Mánát stohket giehtadokháiguin, ja dohkkát bidjet sániid dovdduide.

Dat árvalusat leat vižzon girjjis "Gielladoaimmat ÁGIR" ovdamearkan movt girjjálašvuohta sahtta adnot.

Oanádusat:

MG: Mánáidgárdi **1-4:** 1.-4. jahkeceahkki **5-7:** 5-7. jahkeceahkki **8-10:** 8-10 jahkeceahkki **JS:** Joatkkaskuvla

Nággaris Emma (MG, 1-4). Gunilla Wolde. ABC-Company E-skuvla 2005

Uhca Pi (MG, 1-4). Hege Siri. Magikon forlag 2014

Jálos Márjá (MG, 1-4). Duostilvuoda birra. Bodil Cappelen. Davvi Gjirji OS 1994

Piera, Ingá & unnoráš (MG, 1-4). Mánáide heivehuvvon girji ovttaseallima, mánnáoažžuma ja dovdduid birra. Grethe Fagerström. Skolförlaget 1984

Mon lean suhttán (MG, 1-4). Girji mánáid suhtu ja heajos láhttema birra. Marcus Hedström/Brian Moses. Sameskolstyrelsen 1997

Mon balan (MG, 1-4). Mánáidgirji balu birra. Marcus/Brian Moses. Sameskolstyrelsen 1997

Mus lea láittas (MG, 1-4). Girjjáš dan birra movt dat lea go lea láittas dahje váivi. Marcus/Brian Moses. Sameskolstyrelsen 1997

Mon gádaštan (MG, 1-4) Mánáid gádašteami birra. Marcus/Brian Moses. Sameskolstyrelsen 1997

Mii gummehallá, Alfons Åberg (MG, 1-4). Veahá ilgadis girji balddonasaid birra. Gunilla Bergström 1984

Bahás guovža (MG, 1-4) Balu ja suhtu birra ja movt olmmoš sahtta muhtimin rievdat. Rakel Iren Pedersen/Malle Remmel. CállidLágádus 2018

Bööh! (MG, 1-4) Balddonasa birra sevdnjes vuovddis. Jon Ewo. Gielem nastedh 2019

Máilmimi árggimus áhkku (MG, 1-4) Balu birra. Elle Márjá Vars. Iðut 2012

Bahánihkkánis Mepusa ja Kamikazeveahka (MG, 1-4) Suhtu birra. Eivor Meisler. CálliidLágádus 2018

Go unna liddáš áiggui bahás dahkat (MG, 1-4) Go sivus mánná áiggošii baháid bargat. Astrid Lindgren. Sámi girjjit 1985

Bussá mii máhtii váimmuid suddadit (MG, 1-4) Olmmáivuođa birra. Stig Gælok. Baldusine 2010

Mun ieš (MG, 1-4) Givssideami birra. Jens Martin Mienna. Arvesafira 2011

Bireha gobmi (MG, 1-4) Balu birra. Irene Länsman. CálliidLágádus 2014

Fastteshurvi (MG, 1-4, 5-7) Fastteshurvi lea hilbat ja baldá buohkaid. Láhttema birra. Jens Marit Mienna. Davvi Girji 2005

Firkkaláhkku (1-4, 5-7) Veahá ilgadis girji. Máret Kirsten Anti Gaup. Davvi Girji 2016

Máilmimi jálumus mánná (1-4, 5-7) Árggimus ja jálumus birra. Elle Márjá Vars. Iðut 2009

Njoammelhiitta (MG, 1-4, 5-7) Bálu birra. Anne B. Ragde. Davvi Girji 2014

Váffelváibmu (1-4, 5-7) Girji ilu, duohavuođa, ustitvuodja ja morraša birra. Maria Parr. Davvi Girji 2013

Lávllu juoingga čáli (5-7) Gaskadási fágaidgaskasaš fáddágirji ja CD. Issát Sámmol Heatta. Davvi Girji 2000/2003

Dalle go áddja jámii + bargogirji 5-7/8-10. Lohkangirji ja bargogirji. Inger H. Halvari. Jårgalæddji 1982

Áhčči ii hálíidan šat eallit (MG, 1-4, 5-7, 8-10, JS). Neavvagat ja bagadallan iešsoardima oktavuođas. Margarehta Runvik. Senter for forebygging av selvmord i Nord Norge 2005

Kátjá (5-7, 8-10) Nuoraidromána. Elle Márjá Vars. Davvi media 1988

Savkkas (5-7, 8-10, JS). Noveallat fáttáin man birra ii soaitte nu álki hállat. Liv Tone Boine. Davvi Girji 2006

Dološ balldonasat (nuoraide, 5-7, 8-10, JS, Alit oahpahus. Edel Máret Gaino. Davvi Girji 2019

Issat Báhtara (5-7, 8-10, JS) Girji + bargobihtát givssideami birra. John Gustavsen. Jårgalæddji 1982

Sii gehčče eará guvlui (5-7, 8-10, JS) Diehtogirji givssideame birra. Anne Lene Turi, Margrethe Bals. CálliidLágádus 2010.

Gii mun lean go don leat jávkan? (8-10/JS). Nuoraidromána ráhkisuodja, olmmáivuođa, iešsorbmemma ja morraša birra. Solum forlag 2018.

Mun lean čuoigi (8-10, JS) Nuoraidromána eallima hástalusaid birra. Girji ja jietnagirji. Siri Broch Johansen. CálliidLágadus 2014

Hamburgerprinseassa (JS). Nuoraidromana. Saia Stueng. Davvi Girji 2017

Čuohtelogu ráhkesvuodacuvccas (JS). Ráhkisuodđadivttat. Märta Tikkanen. Davvi Girji 2005

Gárzi (8-10, JS) Diktagirji. Sara Vuolab. CálliidLágádus 2019

Mu klišea (8-10, JS) Diktagirji nuoraide, mii govvida nuorra olbmo jurdagiid. Jeanette Aslaksen. Davvi Girji 2007

Manin munne eallin addui (8-10, JS). Diktagirji nuoraide ja rávisolbmuide. Edith Södergran. Davvi Girji 2004

Dego livčen oaidnán iežan. (8-10, JS). Diktagirji. Niillas Holmberg. DAT 2009

Suorbmageažis. (8-10. JS). Diktačoakkáldat iešsorbmemma birra. Anne Márjá G. Graven. Gollegiella 2019

Suoivvanasa čuovga (JS). Jietnagirji mas lea luohi ja divttat. Issát Sámmol Heatta. Davvi Girji 2014

Movt mii sáhttit addit mánáide dovdduidlaš ovdamuni - Rávvagat váhnemiidda ja earáide geat barget mánáiguin. Statens helseundersøkelser 1988

Movt sáhttit mii doarjut nuoraid ? Rávvagat váhnemiidda ja earáide geat barget nuoraiguin. - Girjjáš čilge nuoraid hástalusaid, ja mo rávisolmmoš galggašii meannudit nuoraiguin. Statens helseundersøkelser 1988

Rájiid bidjat mánáide. Girjjáš rávve makkár rájiid mánna dárbaša, ja manne. Statens helseundersøkelse 1988

Bovnnas bovdnii – mánáidgárdi. Dagus vuogátlaš oahppamii ja sosiála hárjehallamii mánáidgárddis. Nasjonalforeningen for folkehelsen 2005

Etihkka, osku ja filosofija (MG, 1-4) Rávagihpa mánáidgárdái. Anne Jannok Eira. Davvi Girji 2013

Hála muinna (MG) Veahkkeneavvu dovdduid birra. Anne Jannok Eira. Davvi Girji 2011

Loaktin ovttas (1-4, 5-7, 8-10, JS) Mobbeneastadeaddji oahppanresurssa bagadus. Heidi Guttorm Einarsen. ČáliidLágádus 2020

Mu rumaš lea mu iežan. Bagadallangihpa ja oahpahusevttohus mánáide. Redd Barna 2020.

Pedagogalaš-psykologalaš sátnegirji. Sátnegirjjis leat badjel 4000 pedagogalaš-psykologalaš tearpma. Soleng, A. ja Boyne H.P. Davvi Girji 2006

Kautokeino-opprøret. (8-10, VGS) Filbma Guovdageainnu-stuimmiid 1852 birra. Nils Gaup. Rubicon 2007

Sameblod. (5-7, 8-10, VGS) filbma sámiid ja rasisma birra. Amanda Kornell. Nordisk Film Production Sverige AB 2016.

Queering Sápmi. Sámi muitalusat mat rihkkot norpma. (8-10, JS) Queer sámiid vásáhusat Sámis. Elfrida Bergman, Sara Lindquist. Qub förlag 2013

Noen SALMER fra nord. Sálmmat dáro-, ruota-, davisámi-, lullisámi-, julevsámi- ja kveana/suomagillii. Orkana 2011.

Áigeguovdilis neahttabáikkit

www.barnehage.no

<https://www.utdanningsnytt.no/barnehageforskning-fagartikkelspsykisk-helse/slik-hjelper-du-sma-barn-atakle-folelser/119998>

[www\[minstemme.no](http://www[minstemme.no)

[https://www\[minstemme.no/faglige-ressurser/folelser-2](https://www[minstemme.no/faglige-ressurser/folelser-2)

<https://www.reddbarna.no/jegerher/kampanjenyheter/naa-kan-du-se-kroppen-min-eier-jeg-paa-tre-sa-miske-spraak>

www.udir.no

<https://undervisningsmetoder.com/naturfag/kropp-og-helse/folelser/>

<http://smartoppvekst.no/tag/folelser/>

<http://folelseskopasset.no>

<https://lekbaser.no/aktivitet/hva-er-en-folelse/>

<https://www.rodekors.no/contentassets/74861ad458094e65bfe737be580eab4d/larerveiledning-under-visningsopplegg-om-folelser.pdf>

<https://www.pmto.no/sa>

https://www.bufdir.no/globalassets/global/8_tema_samisk_DIGITAL_enkeltsider.pdf

<https://ungsinn.no/>

<https://www.vfb.no/>

https://ovttas.no/digitala-resursa_dorvodaiddut-ja-mana-gorut

<https://tv.nrk.no/serie/kort-fortalt-livsmestring/sesong/1/episode/11/avspiller>
https://www.ung.no/Sex/3662_Seksualitetsundervisning.html
<https://sexogpolitikk.no/seksualundervisning/>
<https://www.jegvet.no/>
<http://filmweb.no/skolekino>
<https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/slik-styres-kirken/samisk-kirkeliv/barn-og-unge/>

Gáldut

- Aikio, A. (2000): *Olbmo ovdáneapmi*. Davvi Girji OS
- Aikio, A. (2010): *Olmmoš han gal birge*. ČálliidLágádus
- Andersen, A. M. (2012): Mánázii. CD ja gihppa. IKO-Forlaget
- Andersen, A. M. (2009): Ándagassii CD. Guldal rec
- Anti, E. B. (2003): *Dovdda čuođi diidda*. Davvi Girji
- Balto, A. (1997): *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Ad notam Gyldental
- Balto, A. (2008): *Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra boahttevaš buolvvaide*. Dekoloniserema akšuvdnadutkamuš Ruota beale Sámis. Dieđut 4/2008. Sámi allaskuvla
- Bergsland, K. (1987): *Gåebrehki soptsesh*. Tromsø: Universitetsforlaget AS.
- Bull, E. H. (1992): *Lohkede saemien*. Karasjok: Davvi girji o.s.
- FN (1989) FNs konvensjon om barnets rettigheter (barnekonvensjonen) av 20. novmeber 1989
- Fossen, A. (2004): *Snakk med barn om følelser*. Oslo, Kommuneforlaget
- Gielda ja odasmahttindepartemeanta (2016): NAČ 2016:18 Váibmogiella
- Gaup, Elisabeth Utsi (1997): Suga sua su. DAT OS.
- Huuva, R, Tapiro, I., Marainen, T. og Marainen S. (2006): *Viidát, divttat Sámis – Vidd, dikter från Sápmi*. Podium: Dálvadas
- Heatta, Issát Sámmol (2000): *Lávllu juoigga čáli*. Davvi Girji
- ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater
- Jannok, S. (2007): White (Ceaskat) CD. Dat
- Keskitalo, P. (2017): *Kultursensiiva sámi skuvla*. Davvi Girji
- Kongeriket Noregs Grunnlov 17. mai 1814 (Grunnlova)
- Labba, E., Ericzon, K. (2012): *Svihtjeme- jih laavlomestååkedimmieh. Labadim- ja lávllomståhkusa. Lávlunstohkosat. Sång och rörelselekar på syd-, lule och nordsamiska*. Váissa sámisearvi
- Midttveit, I. (2019): Barn som er gode på å styre sin egen atferd, lærer lettere matematikk. <https://larings-miljosenteret.uis.no/barnehage/omsorg-lek-og-laring/lek-og-laring/barn-som-er-gode-pa-a-styre-sin-egen-atferd-larer-lettere-matematikk-article130755-21093.html> (publisert 17.01.2019)

Mikkelsen, M.E. (2017): En takkejoik til Gud – joiketradisjoner i Tysfjord og Hamarøy. Masteroppgave, Institutt for musikkvitenskap: Universitetet i Oslo

Nasjonalforeningen for folkehelse (2005): Bovnnas bovdnii. Bargiidbagadus – mánáidgárdi

Päiviö, Á. M, Laiti, J & Gaup, E. Utsi (2013): *Suga suga su*. DAT

Pedersen, M. (2019): Mu girkogirji 4. IKO-Forlaget

Rieban (2019): Mánáid lávllagirji. CD. Rieban

Sámi lohkanguovddáš (2019): *Gielladoaimmat ÁGORII. Árra giellaovddideami registreren – beaivválaš ovttasdoaimmas*. Davvi Girji

Sárá M (2009): *Sámi sátnevádjusat*. Davvi Girji

Solbakk, Aa & Gaski, H (2003): *Jodí lea buoret go oru*. CálliidLágádus

Torgauten, T. I. (2010): Mu Biibbalgirji. IKO-Forlaget

Universitetet i Stavanger (UiS), Universitetet i Agder (UiA): Lekbasert læring gir læringsgevinst.

<https://www.uis.no/forskning/barnehage/agderprosjektet/lekbaser-laring-gir-laringsgevinst-article134714-14131.html> (publisert 20.08.2019)

Utdanningsdirektoratet (2020): Máhttolokten 2020 (ML20S) Bajit oassi- vuodđooahpahusa árvvut ja prinsipat

Utdanningsdirektoratet (2017): Mánáidgárddi rámmaplána

Øzerk, K. (2011): *Pedagogikkens hvordan 2, Metodiske ideer for å styrke elevens læringsutbytte*. Cappelen Damm AS

Øzerk, K & Juuso, R (1999): *Pedagogalaš jurddagirji guovttagielalaš mánáidgárddiide/Pedagogisk idébok for tospråklige barnehager*. Sámi oaahpahusráðđi

Valkeapää, N. A. (1996): jus gazzebiehtár bohkosivčii. DAT

Wirkola K., Persen T., Mikalsen A.D.B (2010): Lávllagirji veahkkegielain

Ågren, K. (1977): Västerbotten, nr. 3, 77. Samiskt dräktskick i Västerbotten

SÁMI LOHKANGUOVDÁŠ
SAEMIEN LOHKEMEJARNGE
SÁME LÅHKÅMGUOVDÁSJ

NASJONALT SENTER FOR SAMISK I OPPLÆRINGA

BOASTAČUJUHUS:

Hánnoluohkká 45, NO-9520 Guovdageaidnu/ Kautokeino

GALLE DANČUJUHUSAT:

Elgåe/Elgå: Saemien lohkemejarnge, Femundveien 3638

Ájluokta/Drag: Sáme låhkåmguovdásj, Árran julevsáme guovdásj/lulesamisk senter

Guovdageaidnu/Kautokeino: Sámi lohkanguovddáš, Hánnoluohkká 45

www.lohkanguovddas.no
lohkanguovddas@samiskhs.no
Tel: +47 78 44 84 00